

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА О МЕЂУЕТНИЧКИМ ОДНОСИМА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ АУТОНОМНОЈ ПОКРАЈИНИ КОСОВО У ПЕРИОДУ 1981–1985. Г.¹

„... често за нечији поступак није одлучујуће какав је он човек,
већ у каквој ситуацији се налази“ (Милграм 1990, 198).

Бојан Ђокић*
Музеј жртва геноцида,
Београд

Апстракт: Рад је настао на основу дневних и недељних новина, као и на основу писања званичној часописа Српске Православне Цркве – Православља. Циљ рада је да анализирањем писања и фреквенцијом објављивања текстова о ситуацији у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово, дамо одговор на питање какав је био став црквене јавности о међуетничким односима у покрајини у периоду од великих нереда албанског становништва, па до краја 1985. године. Резултати су показали да су јавни став и активно деловање Српске Православне Цркве због уgroжености Цркве и њених верника у САП Косово видљиви од 1982. године, да би до 1985. постојали смелији, директнији, ошворенији и очигледнији.

Кључне речи: Српска Православна Црква, САП Косово, Косово и Метохија, исељавање, злочини, иришисак, међуетнички односи, јавност.

Отворени захтеви за сецесијом покрајине током великих нереда албанског становништва 1981. године, допринели су промени политике Социјалистичке Републике (СР) Србије према проблемима у Социјали-

* bojandjokic2005@yahoo.com.

¹ Чланак је настао као резултат истраживања на пројекту „Злочини на територији бивше Југославије у XX и XXI веку“, које је финансирало Министарство културе и информисања Републике Србије (Годишњим уговором за финансирање Музеја жртва геноцида за 2017. годину), те у оквиру истраживања на докторским студијама историје Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду као део дисертације аутора.

стичкој Аутономној Покрајини (САП) Косово. Велики нереди су знатно нарушили међуетничке односе у покрајини који ни пре тога нису били идеални. Значај великих нереди албанског становништва у САП Косово 1981. године је и у томе што се после њих отварају бројна питања и процеси. Тако се отворило и питање положаја српског становништва и његове Цркве у САП Косово, који нису били завидни ни у претходним деценијама. Од великих нереди, штампа и остали медији започели су константно извештавање о приликама у САП Косово, о којима се у претходној деценији није извештавало.² После великих нереди албанског становништва, у јавности се отворило и питање иселавања православног живља из САП Косово које је до тада било табу тема, а које ће оптерећивати односе у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) током осамдесетих година XX века.³

У периоду од 1941. године, па до 1990. положај Српске Православне Цркве (СПЦ) и њених верника на територији Косова и Метохије није био завидан. Да у САП Косово није било реда и благостања, поред бројних објављених докумената, сведочи и штампа, која је препуна података о тешком положају СПЦ и њених верника и која представља релевантан извор за црпљење информација. Циљ нашег рада је да истражи јавни став СПЦ о међуетничким односима у САП Косово у периоду од 1981. до 1985. године, гледано према јавним иступањима представника СПЦ. Као изворе смо користили више дневних и недељних новина, а као основа нам је послужио званични часопис СПЦ – *Православље*.

Код истраживања јавног става СПЦ о међуетничким односима у САП Косово веома значајна су нам саопштења Светог Архијерејског (СА) Сабора СПЦ као највишег јерархијског представништва и црквено-закондавне и врховне судске власти у оквиру ове организације. У периоду од 1981. до 1985. године САСабор СПЦ објавио је низ саопштења везаних са ситуацију и положај православних верника и Цркве у САП Косово. У

² У раду смо као главни извор информација користили часопис *Православље*. Часопис *Православље* излази два пута месечно од 1967. године. То су званичне новине српске Патријаршије које издаје Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода СПЦ. У овом часопису објављиване су теме из свакодневног живота СПЦ, текстови о историји СПЦ, о теологији, итд. Часопису *Православље* је дата предност, јер је имао већи утицај на јавно мњење него *Гласник* који је био службени лист СПЦ и знатно мање повезан са актуелним дешавањима. Часопис *Православље* је почетком осамдесетих година XX века имао тираж од око 25.000 примерака, што је мало када се упореди са бројем од преко осам милиона становника који су се на попису становништва из 1981. године у СФРЈ изјаснили као припадници српског народа.

³ И црквена јавност је све смелије реаговала на ситуацију у САП Косово од 1981. године. О променама у деловању и јавном ставу Цркве према проблемима са којима се српски народ и СПЦ суочавали у САП Косово у периоду од 1980. до 1982. године опширније видети у: Ристановић 2013.

овим саопштењима провејавала је забринутост за тешко стање у Епархији рашко-призренској и због исељавања православног становништва услед непрестаног систематског притиска односно насиља.

На заседању САСабора СПЦ у времену од 14. до 21. маја 1981. године у Патријаршији у Београду, са посебном забринутошћу је саслушан извештај о пожару који је уништио стари конак Пећке патријаршије. Исто тако, са великом забринутошћу разматране су и прилике у Рашко-призренској епархији, „одакле се, због тешког стања, православни Срби већ годинама исељавају у друге крајеве“ („Саопштење о раду Светог архијерејског сабора“ 1981: 2; *Гласник: службени лист Српске православне патријаршије* 1981: 106). Посебан извештај о приликама у овој епархији достављен је Извршном већу (ИВ) Скупштине САП Косово. У овом саопштењу нису наведени узроци „тешког стања“, већ само последица – исељавање православних верника. Редовно заседање САСабора СПЦ које је одржано у времену од 14. до 21. маја 1982. године у Патријаршији у Београду, донело је битну промену. На том заседању проучена су обавештења о свим актуелним питањима, као и неким појавама у СПЦ, а нарочито на подручју Епархије рашко-призренске, „где су већ годинама све чешћи напади на српске светиње: цркве и манастире, православна гробља, свештенике и верне – на које се врши систематски притисак у циљу њиховог исељавања са Косова“ („Са заседања Светог архијерејског сабора“ 1982: 2). „Појаве“ на подручју ове епархије, САСабор СПЦ проучио је са великом забринутошћу, запрепашћењем и великим бригама за будућност цркве, светиња и верних на овом подручју. На овом заседању донета је одлука да се ове „појаве“ документују посебним саопштењем, што је и учињено 15. новембра 1982. године. После редовног годишњег заседања САСабора СПЦ које је одржано у периоду од 23. до 27. маја 1983. године, констатовано је да се у САП Косово још увек осећа притисак над православним верницима, па се њихово исељавање и даље наставља („Коминике о раду овогодишњег редовног заседања Светог архијерејског сабора“ 1983: 1). Још једну новину је донело следеће заседање, јер је САСабор СПЦ, који је одржао редовно заседање у времену од 11. до 17. маја 1984. године, констатовао да је САСинод СПЦ „будно пратио догађаје у Епархији рашко-призренској и више пута интервенисао, али и поред тога стање у Епархији рашко-призренској је и даље забрињавајуће. Јер, због непрекидног деловања иреденте, православни живаљ се и даље исељава. Уништавају се или бесправно одузимају материјална добра Цркве и верних. Врше се насиља над свештенством и монашким лицима“ („Свети архијерејски сабор СПЦ“ 1984: 1–2). Редовно заседање САСабора СПЦ, које је одржано у времену од 10. до 18. маја 1985. године, интересантно је због објављене информације да је ситуација тешка

и у Епархији врањској: „Са жаљењем је констатовано да су прилике у Епархији рашко-призренској, на Косову, још увек крајње тешке, да се и даље наставља исељавање верних, и још увек траје насиље над вернима као и обесвећење цркава, гробаља и манастирских здања. Констатовано је такође да се и на територији Епархије врањске у општинама Прешево и Бујановац догађају сличне ствари, па је већ и тамо присутно насиље над српским светињама, као и правна незаштићеност верних српске националности“ („Коминике поводом заседања Светог архијерејског сабора“ 1985: 1–2). Треба приметити да у овим саопштењима није наведена националност оних који су вршили притисак и насиља над православним верницима, иако је јавност знала да су у питању били екстремни припадници албанске националности. САСабор СПЦ ни једном речју није споменуо у својим саопштењима нацију која је одговорна за тешко стање у Епархији рашко-призренској и тек је у 1984. години наведен кривац за исељавање – непрестано деловање „иреденте“. САСабор СПЦ није одговорност за тешку ситуацију у међуетничким односима у САП Косово свађивао на све припаднике албанске националности, већ на један део екстремиста међу њима.

Вест да је изгорео стари конак Пећке патријаршије, лист *Православље* објавило је 1. априла 1981. године („Изгорео конак Пећке патријаршије“ 1981: 1, 8–10).⁴ Када су у питању прилике у САП Косово, у овом и у наредним бројевима овог листа, односно током целе 1981. године, углавном се писало о пожару и обнови старог конака у манастиру, а само кроз инсинуације о положају православног живља и његове Цркве у САП Косово. На први поглед се чинило да је све у реду, па је тако парох београдски Славко Божић пренео после пожара емоције присутних у дворишту манастира: „Сузе, праве сузе видео сам на лицима Православних и Албанаца, и нико их није крио“ („Изгорео конак у Пећкој патријаршији“ 1981: 8). Иако је пожар изазвао много нагађања око узрочника пожара и иако је СПЦ била уверена да је пожар подметнут, није се током 1981. године излазило у јавност са таквим изјавама.⁵

СПЦ је разговарала о стању у САП Косово и положају СПЦ и њених верника у покрајини са свим релевантним државним органима. Тако је о стању СПЦ у САП Косово било речи на састанку Патријарха Германа са друштвено-политичким радницима из покрајине 19. марта 1981. године у Пећкој патријаршији. Састанку су присуствовали и епископи Емилијан, Стефан и Иринеј, игуманија Февронија, протођакон Томислав

⁴ *Недељне информативне новине* објавиле су вест о пожару 22. марта 1981. године. У чланку су објављене само званичне информације (Рабреновић 1981: 20–21).

⁵ Опширније о томе видети: Ђокић 2017: 391–400.

Милановић, председник општине Пећ Раде Звицер, председник Комисије за верска питања САП Косово Рустем Беита, инжењер Добросав Нешковић и архитекта Слободан Микић („Патријарх српски Герман на месту несреће“ 1981: 9–10). О положају СПЦ у САП Косово поводом даљег исељавања верника и потпуније заштите црквених добара у покрајини, разговарало се и 21. јуна 1983. године када је Патријарх Герман са делегацијом посетио Николу Љубичића, председника Председништва СР Србије („Патријарх српски Герман посетио председника Председништва СР Србије Николу Љубичића“ 1983: 1). О проблемима са којима се суочавала СПЦ у САП Косово и о мерама за њихово превазилажење које су предузимали органи друштвене заједнице, разговарало се и приликом посете Патријарха Германа и САСинода СПЦ 18. јуна 1985. године код председника Председништва СР Србије Душана Чкребића („Патријарх српски Герман посетио Председништво СР Србије“ 1985: 1).

Средства јавног информисања у СФРЈ нису се све до великих нерета албанског становништва у САП Косово бавили стањем у покрајини. Тада је дошло до заокрета, па ће ситуација у САП Косово доминирати у медијима током осамдесетих година ХХ века. Када је у питању црквена штампа, у 1981. години избегавало се отворено писање о положају СПЦ и њених верника у САП Косово. Ипак, са два до тада необична чланка, и њиховим насловима, *Православље* је указивало на тежак положај СПЦ и њених верника у САП Косово.

Великим и упадљивим насловом „Српска црква тражи заштиту светиња и верних на Косову“ у *Православљу* је 15. јула 1981. године, објављена вест да је Патријарх Герман са делегацијом посетио 29. јуна 1981. године председника Савезног извршног већа (СИВ) Веселина Ђурановића, који га је дочекао са шефом кабинета Кадиром Алијагићем, као и Александром Фиром, чланом СИВ-а и председником Комисије СИВ за односе са верским заједницама и Радованом Самарџићем који је био секретар исте Комисије. Међу многобројним разлозима посете били су и „догађаји у САП Косово, с обзиром на расељавање верних СПЦ и стање цркава и манастира, свештеника и монаштва на том подручју“ као и „проблем Богословије Св. Кирила и Методија у Призрену“ („Српска црква тражи заштиту светиња и верних на Косову“ 1981: 1–2).⁶ Иако нису дате никакве друге информације, наслов чланка је постигао свој циљ – указао је на незавидан положај Српске Цркве и њених верника у САП Косово. Уредништво *Православља* је упадљивим насловом „Умрите попови или – убијање памћења“ 1. октобра 1981. године још једном

⁶ О овоме је извештено и у Гласнику: *Гласник: службени лист Српске православне патријаршије* 1981: 126.

скренуло пажњу на тешко стање у САП Косово („Умрите попови или – убијање памћења“ 1981: 5–6). Тема чланка била је напад на црквену имовину, па се говорило о судбини манастира Св. Марка у селу Кориша код Призрена. Овај манастир је био честа мета напада вандала који су на једној фрески написали „умри попи“ (тј. умрите попови), што је искоришћено као наслов чланка. Осим исељавања верних и напада на црквену имовину у САП Косово, нису отворено поменути други проблеми у *Православљу* 1981. године. Међутим, читаоци су на основу текстова који су објављивани у другим дневним и недељним листовима знали који су то проблеми притискали СПЦ и њене вернике у САП Косово. Убрзо је на заседању Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ) 17. новембра 1981. године усвојена Платформа за решавање тешког стања у САП Косово, што је отворило простор за деловање.

Лист *Дуџа* је јануара 1982. године објавила велики чланак о манастиру Св. Тројице код Призрена и проблемима који је овај манастир имао са албанском „иредентом“ (Golubović 1982: 18–19).⁷ Потресни чланак под насловом „То кнезови нису ради кавзи“, који је указивао на кривце за стање у САП Косово обиловао је мноштвом података о нападима на манастир, препадима и батинању монахиња, сечи манастирске шуме, о недозвољавању монахињама да наводњавају њиве водом из потока, о покушају силовања сестре Херувиме, о силовању једне њихове гошће из Заграда која је притом пребијена и опљачкана, о деци која су бацала камење на монахиње кад пролазе улицом, итд. У овом чланку се први пут отворено говорило о терору и насиљу у САП Косово. О својим јадиковкама због проблема које су имали због албанске „иреденте“ једна од монахиња је изјавила: „Трпљење је мање, кажу, кад га рекнемо, и кад га чују. А и онај који трпи неправду, зна се, самим трпљењем ствара већу неправду заједници, него онај који је наноси.“ У чланку су наведени и подаци који се могу пронаћи у извештајима Епископа рашко-призренског Павла: о спаљивању манастира Св. Марка код Призрена, конака Пећке патријаршије, информације да су Епископа Павла тукли и пре великих нереда, али и крајем 1981. године када му је рука повређена, о нападу на професора Богословије оца Милутина Тимотијевића пре великих нереда, али и после њих, о батинању монахиња и манастирске стоке (Српски патријарх Павле 2013). Јула 1981. године игуманија манастира Св. Тројице, Иларија Сретеновић, писала је командиру полиције у Сувој Реци да их злоставља „мангупарија“ из Грєвоваца: „Ми смо прошле године биле оштећене, ви сте нам рекли да не тужим и да се више то неће

⁷ Овај осетљив текст је пренео часопис *Православље* („То кнезови нису ради кавзи“ 1982: 8–9).

десети. Али, не лежи враже, данас су изашле сестре да виде ко нам бије говеда. Свакога дана по једно болесно. Једва један во преживео, сада је теле у критичном стању. Сестре су их ухватиле да у круг јуре говеда по оној манастирској њиви, све штаповима и камењем. Убијају нам говеда, убијали се сами дабогда. Немамо мира од зулума. Ја сам приморана да обавестим Владика да нас исели из овог манастира. Немогуће је трпети зулум. Молим вас изиђите у Манастир и пронађите кривце“ (Golubović 1982: 18–19). Недуго затим, у септембру се опет обратила полицији у Муштутишту да им албанско становништво из села Граждељ сече шуму и затражила да полиција изађе на терен и установи штету. Очај је видљив у њеној пријави полицији: „Има ли, људи, какога заклона за ово насиље. Шта ћу да радим. Ко ме да се обратим, ово је превазишло сваку меру. Ја тражим заштиту“ (Golubović 1982: 18–19). Од ове пријаве полицији ништа није било, као ни од претходних. Епископ рашко-призренски Павле је желео да монахиње остану у манастиру и да „ћуте и трпе“. Међутим, две калуђерице које су претучене, напустиле су манастир и САП Косово. Новинар Драгољуб Голубовић оставио је занимљив коментар на крају чланка: „А за то време Српска православна црква ћути, она, и поред свега, проповеда трпљење“ (Golubović 1982: 18–19). Часопис *Православље* је наставио са истом тактиком, па је убрзо још један текст преузет из другог листа. Под насловом „У име правде и братства“ *Православље* је пренело оштар и отворен чланак који је објављен у *Веснику* јануара 1982. године („У име правде и братства“ 1982: 2). У тексту се подсећало на „терор албанске иреденте“ у САП Косово који „траје дуго“, али и да се појачао после великих нереда. Указивало се на угроженост СПЦ на том подручју, јер је без одговарајуће заштите и верника који се иселавају. Објашњавало се да Црква проповеда трпљење због „осетљивости тренутка“ и зато што не жели „ескалацију српског национализма“, а да СПЦ делује кроз институције система обраћајући се државним органима за заштиту.

У априлу 1982. године часопис *Православље* објавило је велики чланак о обележавању 100-годишњице смрти Симе Игуманова Призренца, оснивача и великог добротвора Богословије у Призрену. У тексту је указано и на вандалско понашање према манастиру Св. Марка код Призрена, где се налази гроб Симе Игуманова и да је манастир споменик културе под заштитом државе, али је запуштен „небригом државе“. Поред текста, објављена је и фотографија оскрнављеног гроба Симе Игуманова Призренца направљена 8. марта 1982. године и наведено да је мермерна плоча на његовом гробу разбијена. О стању манастира Св. Марка је речено: „Врата, прозори, прагови, носачи и сва дрвенарија изваљени су и наред цркве, заједно са иконама и иконостасом, спалени! Пред улазом у цркву, а поред Симиног гроба, лежала је једна метална решетка

изваљена са прозора, док је на самом Симином гробу лежало неколико недогорелих пањића!“ („100-годишњица смрти Симе Андрејевића Игуманова“ 1982: 8–9). У тексту је указано да су оба звона на овој цркви, која је 1859. године Сима Игуманов послао из Русије, недавно скинута са звонаре и низ камену литуцу бачена у Коришку реку, и да је на старим фрескама у испосници преподобног Петра Коришког изнад манастира Св. Марка написано: „умри попи“ (тј. умрите попови) („100-годишњица смрти Симе Андрејевића Игуманова“ 1982: 8–9).

С обзиром на то да се Цркви приговарало да је пасивна поводом ситуације у САП Косово, у 1982. години дошло је до неколико промена и реакција. Ту првенствено спада „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“, а који је допринео да САСабор СПЦ 1982. године донесе одлуку о изради једног документа о ситуацији у САП Косово.

Особен и велики утицај на јавност имао је „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“, поготово јер се до тада Цркви пребацивало да ништа не чини поводом ситуације у САП Косово, што није било тачно, јер се она непрекидно обраћала државним органима за помоћ.⁸ Апел је објављен на првој страни у *Православљу*, 15. маја 1982. године, и пропраћен је фотографијом Пећке патријаршије – симбола духовног јединства српског народа („Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“ 1982: 1–4). Својеврстан увод Апелу направила је молба пароха Живојина Трајковића из Приштине, објављена у ранијем броју *Православља* под насловом „Помоћи цркву у Бресју, Приштина“. Молба је била упућена читаоцима овог листа за финансијске прилоге за помоћ Цркви Св. мученице Катарине у селу Бресје код Косова Поља. Прилози су били потребни за адаптацију и санирање цркве, а на којој су сви прозори били поломљени. Молба је била значајна, јер се у тексту подсећало да је у селу Бресје почетком априла 1981. године „непријатељ Православља“ порушио и оскрнавио 38 надгробних споменика (Трајковић 1982: 14).⁹ Ово је прво јавно иступање једног свештеника у *Православљу* о угрожености СПЦ и њених верника у покрајини, а уредништво је мудро провукло важне информације кроз, чини се на први поглед, сасвим безазлен текст. Иако он то није био.

Потписници Апела били су свештена и монашка лица, укупно њих 21, из многих делова Југославије, али је објављен без навођења имена

⁸ Опширније о жалбама које је СПЦ упућивала највишим органима СФРЈ, СР Србије и САП Косово видети: *Шийтарски јеноцид над Србима у 20. веку: Докуменција Архиве Епархије рашко-џабарске и косовско-метохијске* 2011; Српски патријарх Павле 2013; Јовић, 2007.

⁹ Грбови у селу Бресје оскрнављени су за време великих нереда албанског становништва (Кљајић 1981: 7).

потписника. Апел је потписан на Велики петак 16/3. априла 1982. године и упућен Председништву СФРЈ, Председништву СР Србије, Скупштини СР Србије и САСиноду за САСабор СПЦ, а достављен је и свим већим београдским листовима.¹⁰ Како је наведено, потписници су овим апелом желели да подигну свој глас „у заштиту духовног и биолошког бића Српског народа на Косову и Метохији“, управо зато што се приговарало СПЦ да се њен глас по овом питању није чуо у јавности. Апел је био прекретница: политика „ћутње“ на стање у САП Косово замењена је јавним активним деловањем СПЦ.¹¹

У Апелу је истакнуто да су многи сматрали да СПЦ није надлежна да говори о питањима такве врсте и да су свесни да овај апел долази од „непозваних“ и са „ненадлежног“ места. Поводом приговора да Црква ћути, потписници су навели да је некад ћутање Цркве речитије од сваког говора и да је њено тадашње ћутање управо такве природе: „Црква, која је органски уткана у историјско и духовно биће овог народа, пре Косова, за време Косова и после Косова све до дана данашњег, на чије се живо ткиво најпре спусти сваки ударац намењен Српском народу (најсвежији доказ је Пећка патријаршија) – зар се без ње и мимо ње може решавати њена судбина и судбина њеног народа... Јер, чини нам се да све оно што се предузима за решење проблема Косова, није адекватно ономе што се на Косову дешава, нити је адекватно озбиљности самог проблема, нити је историјски далековидо, па као такво може да има непредвиђене и трагичне последице, за све нас: Србе, Албанце и Југословене уопште.“ Тежак положај који је СПЦ имала у тадашњем режиму био је аргумент којим су потписници Апела оправдавали пасивност Цркве. У Апелу је наведено да је стечен утисак да је по питању САП Косово извршена замена правог проблема споредним, и док се не изнесе права суштина проблема не може доћи до правог и праведног решења за оба народа. На једном месту наведено је шта за српски народ значи Косово: „За Србе, питање Косова није просто биолошко питање, или питање само ‘области’, ‘покрајине’ или ‘републике’. Оно је нешто неупоредиво веће и више од тога... Питање Косова је питање духовног, културног и историјског идентитета Српског народа... Косово је наше памћење, наше огњиште, жижка нашега бића. А одузети једном народу памћење, значи – убити га и

¹⁰ Датум потписивања Апела није случајан. Потписан је непосредно пре заседања Скупштине СР Србије која је на заједничкој седници свих већа, одржаној 23. априла 1982. године, усвојила закључке о мерама које је требало да спрече даље и потпуно исељавање лица српске и црногорске националности из САП Косово. Прим. аутора.

¹¹ Непосредно пре потписивања Апела, дошло је до великог вандалистичког напада. У селу Шипоље код Косовске Митровице непозната лица оскрнавили су православно гробље 28. марта 1982. године када су споменици порушени, а венци спаљени.

духовно уништити. То треба да зна свако, па и наши вековни суседи Албанци¹². Потписници Апела упоредили су двехиљадито чекање и повратак јеврејског народа у Јерусалим са српским проблемом у покрајини: „На сличан начин и Српски народ бије до данас своју Косовску битку, борећи се за то и такво памћење свога идентитета, за свој смислени боравак и опстанак на овим просторима све од 1389. године до данас. И кад се чинило да је битка коначно добијена, наједном, Косово престаје да буде наше, и ми престајемо да будемо оно што јесмо! И то без рата, у миру и слободи! У време када се бројни други народи после вишевековног одсуства враћају на своја огњишта, Српски народ гаси своје многовековно огњиште и бежи са њега! Зашто?“. У Апелу је постављено питање „какве су то инферналне и ирационалне силе које успевају, за неколико деценија проведених у потоцима крви плаћеном миру, да учине оно што није успело петовековно турско ропство?!“. Указано је да се све што се збивало са српским народом током турског робовања догађа и сада, и да је то необјашњиво и запањује сваког човека: „Нема примера из прошлог страдања који се за последњих двадесет година није над Србима на Косову поновио, од угрожавања живота и имања, до паљења Пећке патријаршије, скрнављења светих гробова, непочинства над ђацима и монасима, до слењења стоке зато што је српска. Сви смо то добро знали, иако је то дуго била забрањена ‘табу’ тема, која је неке смелије коштала често врло скупо. Неће бити да су Срби ти који су се на Косову побунили, па их сада сналази заслужена одмазда, јер зулуме чине управо они најзадовољенији и најпривилегованији. Није овде у питању цео Албански народ на Косову, али је ипак питање у томе како ‘шачице непријатеља’ протераше и иселише сто хиљада људи за само десетак година?“ Апел је значајан јер се у њему први пут спомињала реч „геноцид“, а која ће се током 80-их година XX века појављивати често у средствима јавног информисања. „Без икаквог претеривања може се рећи да се над Српским народом на Косову постепено врши плански смишљени геноцид! Јер, ако није тако, шта значи теза ‘о етнички чистом Косову’, која се, без обзира на све, непрекидним и непрестајућим исељавањем спроводи на делу? Или шта значе често понављане речи, по селима и засеоцима, манастирима и црквама, па и самим градовима: ‘Шта чекате? Селите се одавде, ово је наше’“, наведено је у Апелу. Потписници Апела указали су на проблем исељавања верних из покрајине од времена окупације у Другом светском рату, затим после Другог светског рата, посебно од 1968. године, а које се појачало од 1981. године: „Појачава се створеном атмосфером, вандал-

¹² Исто је писао неких десет година касније и Бранко Петрановић. Видети: Петрановић 1993: 148. Из овога је видљив утицај Апела.

ским методама, на основу дугорочног програма, смишљено и организовано спровођеног, тајно и јавно, пред лицем целог света. Није непознато ни нама ни вама, ни нашој широј јавности, да је присилно исељавање нашег живља са Косова понекад било помагано и од званичних органа на Косову, свеједно којих, да би се на српска насилно угашена, често и крвљу заливена, огњишта населили 'емигранти' из Албаније.“ Апел је имао и злослутно предвиђање, а које се обистинило 1999. године: „И изгледа, по много чему, да ће се вековни бој Косовски завршити у ове наше дане – трећом и последњом сеобом Србаља, то јест коначним поразом, најстрашнијим у историји овога народа и ове земље. Завршиће се, другим речима, мирним, геноцидно смишљеним истребљењем, које се тако спокојно назива 'исељавањем Срба и Црногораца са Косова', као да је реч о туризму, о 'сељењу с југа на север', а не о крвавим и деценијама крварећим траговима широм Србије са и без покрајина!“ Апел је садржао и својеврстан протест: „Страдање и само једног људског бића на земљи изазива опште негодовање и узнемирење у свету и у нама, а још неизмерно и неизмерно страдање 100 хиљада исељених и још 250 хиљада неисељених људи, жена и деце са Косова, зар да се своди на 'дискусије' по седницама и комисијама, на репортаже и полемике у штампи и на телевизији? Шта је то са нама, са овом заједницом, а шта са тим горштаким, поносним, патријархалним народом, чија деца, младићи и људи пале цркве, разваљују гробља, киње и мучки убијају своје вековне суседе?“ Потписници Апела навели су свој циљ: „... ми Албанцима никакво зло не желимо, него само желимо да наш народ и наше светиње на Косову очувамо ради себе и ради њих“. Апел се завршавао речима: „... изражавамо своју солидарност са прогнанима правде ради са њиховог и нашег вековног огњишта и дижемо свој глас пред нашом и светском јавношћу у одбрану најелементарнијих људских права Косовског живља и угрожених светиња Српског народа у његовој сопственој земљи. Усуђујемо се уз то да скренемо пажњу надлежним органима власти да јавно и одговорно изнесу стварне разлоге, и савесно их преиспитају, због којих се Српски народ на Косову и Метохији осетио тако незаштићен и препуштен сам себи и непријатељској самовољи. Све то у искреној жељи да се пронађу трезвени и праведни путеви разрешења и разума, ради скидања срамоте и нормалног живљења свих нас у нашој заједничкој кући“ („Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“ 1982: 1–4).¹³ У истом броју *Православља* објављена је и жалба Епископа рашко-призренског

¹³ Занимљиво да је *Полишика* дан пре објављивања Апела, 14. маја 1982. године, на страни 10 објавила информацију да су непознати извршиоци оскрнавили на православном гробљу у Ајвалији код Приштине више надгробних споменика и дрвених крстача (Давидовић 1982а: 10).

Павла коју је упутио 9. марта 1982. године Комисији за односе са верским заједницама у САП Косово. У њој се жалио да не престају поступци грађана албанске националности који наносе штету црквеној и манастирској имовини, и навео више примера: да је 9. фебруара 1982. године срушен надгробни споменик свештеника Саве Илића у Косовској Каменици, да је 3. марта 1982. године посечено 60–70 стабала у шуми манастира Девич, да је истог дана неко ударио секиром манастирску свињу и пресекао јој кичму изнад врата, да је неко истог дана набацао камење на пут који води ка манастиру, па су сестре морале да га склањају, да је у манастиру Св. Марка у селу Кабашу код Призрена све демолирано и унутрашњост спаљена, највећим делом 1973. године. На крају жалбе поново је замолио Комисију за односе са верским заједницама у Приштини „да се заштити црквена имовина од безобзирног уништавања“ („На шта се жали епископ рашко-призренски“ 1982: 4). Жалба Епископа Павла објављена је са циљем да се појачају и поткрепе наводи у Апелу и испунила је свој циљ.

Месец дана касније, један од потписника Апела, јеромонах Атанасије Јевтић, осврнуо се на његов одјек у јавности и ситуацију у САП Косово (Јевтић 1982: 3). Према његовим речима, „Призив“ је наишао на добар пријем и одзив код свих добронамерних људи, а нарочито у САП Косово. Међутим, загребачка штампа је реаговала другачије (часопис *Данас* од 1. јуна и дневни лист *Вјесник* од 29. маја). Такође, новинар Милорад Вучелић је у *Полицији* од 15. маја и опширније у *НИН*-у од 23. маја 1982. године окарактерисао Апел као „опасан корак“ и „изазов национализма“. После кратког увода о страдању српског народа у САП Косово, Атанасије Јевтић одговорио је загребачким новинарима на њихове критике. Своју мисао је завршио: „На крају, поштовани новинари, пишући и сричући свој болни Призив ми нисмо гајили илузије да нас нико због тога неће напасти и свакојако окарактерисати. Нама је одавно позната извесна лицемерна фразеологија око Косовских догађаја, коју најбоље демантује сама Косовска трагедија, која се још увек наставља и продубљује, све до Гојбуље и Самодрезе и села Љевоше код Пећи (вест о зулumu објављена у штампи тек 8. јуна) и ко зна још докле. Јер, док ви, господо, мирно седите у својим канцеларијама и пишете нападе на нас и наш Апел, дотле наш живаљ на Косову доживљава јединствену и у овом поднебљу одавно невиђену драму и трагедију, и то најжалост углавном од младих људи, као уосталом и јуче или прејуче, и ко може рећи да неће и сутра, ако се овако настави. Зато и ми нећемо престати да апелујемо на савести свих надлежних и добронамерних људи да се том зулumu стане на крај, као што нећемо престати и да се молимо Богу да развеје безумље из глава и срца свих распамећених, па и оних младих људи албанске националности, ко-

је њихови највећи непријатељи, макар били и исте крви, гурају и вуку у мржњу и злочин“ (Јевтић 1982: 3). За наш рад је значајнији простор који је Атанасије Јевтић искористио на почетку свог чланка како би указао на тежак положај српског становништва у САП Косово: „Данас један, сутра седам, прекосутра сви до један!“ – таква је обесна парола и порука албанских иредентиста Србима на Косову, објављена тек ових дана и јавно у штампи, а која на најјаснији начин открива прави и крајњи циљ њихов: истребљење Србског народа на простору Косова и Метохије. Таква претећа порука албанских нациста траје на Косову већ неколико деценија. Некада је та геноцидна девиза изговарана шапатам, некада гласно, а последње деценије претварала се често у драстичан чин психолошког и физичког терора, чак и јавног злочина, над недужним српским живљем на Косову. Ово потврђују не само прошлогодишње демонстрације и нереди (разјарена руља тада је викала: ‘Од Призрена па до Рашке побићемо српске вашке’), него и у поновљеним пролетним испадима, све до прекјучерашњих невероватних догађаја у селу Гојбуљи код Вучитрна и до свирепог и мучког убиства двадесетдогодишњег Данила Милинчића, у селу Самодрежи, такође код Вучитрна... Наш народ на Косову ни у сопственим кућама, авлијама и имањима нема мира ни покоја: угрожавају им не само домове и поседе, него и животе и опстанак; чак и на гробљима кад испраћају и сахрањују своје драге покојнике, скандирају им обесно и претеће: ‘Данас један, сутра седам, прекосутра сви до један!’“ (Јевтић 1982: 3). Овај бритац чланак објављен је одмах после бруталног убиства Данила Милинчића, па је видљив његов утицај на аутора. После нешто више од две недеље од објављивања Апела, медији су пренели вест да је извршено свирепо убиство Данила Милинчића у селу Самодрежа код Вучитрна кога је убио његов комшија Албанац.¹⁴ Окрутно убиство Данила Милинчића није заобишло ни лист *Православље*, који је на целој страни пренео више текстова који су објављени у разним медијима о трагедији породице Милинчић („Породица Милинчић није напустила огњиште“ 1982: 5). Потресни одломци о убиству Данила Милинчића указивали су на пасивност власти у овом случају.

¹⁴ Дана 2. јуна 1982. године, на месту званом „Даров шљивак“, у селу Самодрежа, општина Вучитрна, Муја Ферат, стар 48 година, пензионер из Самодреже, у друштву са малолетницима М. Ђ. и С. С. из истог села, из пиштоља „парабелум“ калибра девет милиметара, једним хицем из непосредне близине лишио је живота Данила Милинчића, званог „Дачо“, старог 21 годину, из истог села. Након извршеног убиства, Муја Ферат се дао у бекство, али је убрзо ухваћен (З. З., Н. С. 1982: 10). Убиство је узнемирило југословенску јавност и убрзо постало симбол страдања српског народа на Косову и Метохији. Значај овог случаја је у томе што је искоришћен као доказ за тврдње о лошем стању у САП Косово и што је започео процес све отворенијег и већег иступања јавности поводом ситуације у САП Косово.

На тежак положај СПЦ и њених верника у САП Косово указивала је и Видовданска беседа Епископа жичког Стефана на Далматинском Косову средином 1982. године: „Не смемо да заборавимо ону трагедију која се тамо (у САП Косово – прим. аутора) данас дешава... Догађаји су толико трагични и стравични...“ („Непресушни косовски извори“ 1982: 9). Беседа је објављена у *Православљу* 15. јула 1982. године и у њој је видљив утицај трагедије која је задесила породицу Миљинчић.

У манастирском комплексу Пећке патријаршије 14. октобра 1982. године симболично је означен почетак обнове манастирског конака који је изгорео у пожару марта 1981. године. Том приликом је Патријарх Герман у свом говору истакао посебну забринутост због иселавања лица српске и црногорске националности из САП Косово, али и да верује у мере које се предузимају како би се овај процес зауставио („Просперитет у слози и заједништву“ 1982: 6).¹⁵ Приликом освећења темеља за обнову спаљеног конака Пећке патријаршије 14. октобра 1982. године, Патријарх Герман упутио је апел верницима: „Ми доживљујемо у последње време велике непријатности. Одавде, са Косова, наш живаљ који ту од памтивека живи, почиње масовно да се раселава. Нама то пада веома тешко, нама је то болно питање, за које тражимо да Господ Бог помогне да га решимо. И данас,... ми позивамо сву нашу духовну децу са Косова,... да остане овде где је. Не напуштајте, децо наша, своја огњишта, не гасите онај огањ који је вековима пламсао и отаца, не напуштајте своје светитеље и своје светине:... Знамо да ви пролазите кроз велика искушења, знамо да вам није лако. И нама је тешко. Знамо да је чак и ваша егзистенција угрожена, али је све то пролазно и привремено. Високи надлежни органи наше Отаџбине уверавају да ће се стање знатно поправити и потпуно исправити... Имајте поверења у заштиту Божију и наших светитеља, и у мере које предузимају органи власти“ („Освећени темељи конака у Пећкој патријаршији“ 1982: 6). Иако је Патријарх Герман позивао вернике да верују у мере које се предузимају, следећи потез указује да је постојала сумња код СПЦ у ефикасност надлежних органа.

Према одлуци САСабора СПЦ 1982. године, сачињен је документ о ситуацији у САП Косово. Под насловом „Напади на српске светиње и православне вернике на Косову“ део је објављен у *Православљу* 15. новембра 1982. године. Овај документ је важан, јер је био званичан документ СПЦ и у многоме се разликовао од претходног и будућег иступања званичне СПЦ у проучаваном периоду.

Највише пажње привлачи оно што је на почетку документа наведено: „Већ деценијама трају напади шиптарских група или појединаца

¹⁵ Опширније о Патријарху Герману видети: Бурић 2012.

на српске православне манастире и парохијске цркве, на свештенике, свештеномонахе и монахиње, на православне вернике и на српска гробља на Косову и Метохији. За све то време Свети архијерејски синод је добијао представке и жалбе на поједине Шиптаре и њихова незаконита дела: за наношење материјалне штете манастирској или црквеној имовини, за демолирање или скрнављење светих места и гробаља, за физичке нападе на свештена лица и на вернике, за разне паљевине и др. Свети архијерејски синод је са великим болом и огорчењем на починоце ових, ничим изазваних, злодела чинио оно што је једино могао: достављао је све те жалбе са својим молбама за заштиту Комисији ИВ Скупштине СР Србије за односе са верским заједницама, као и одговарајућим органима САП Косово, али све је, на жалост, остало не само без дејства, него махом и без одговора. Међутим, наши верни су приговарали да Црква није ништа предузимала нити предузима било какве мере да се ово спречи. Зато је Свети архијерејски сабор на своме овогодишњем редовном заседању одлучио да објави један део материјала који говори о терору на Косову“ („Напади на српске светиње и православне вернике на Косову“ 1982: 10–11). Материјал о терору у покрајини обухватао је период од 1968. до маја 1982. године и требало је да укаже на континуитет страдања СПЦ и њених верника, али и на неефикасност надлежних органа да тај континуитет заустави. Тренутак објављивања овог документа није нимало случајан, што указују политички догађаји у наредна два дана. На седници Савезног већа Скупштине СФРЈ 16. новембра 1982. године, делегати су први пут расправљали о присилном исељавању из САП Косово, а следећег дана су усвојени закључци о исељавању лица српске и црногорске националности из покрајине („Мере за спречавање принудног исељавања са Косова“ 1982: 5). Да је документ уско повезан са политичким животом указује и велики чланак проте Витомира Марковића под насловом „Српска православна црква и догађаји на Косову“, који је објављен у истом броју *Православља*. У тексту је Витомир Марковић навео да су проблеми и страдање у покрајини започели још 1941. године, а на крају чланка се питао и поручивао: „Српска Православна Црква не жели конфронтацију ни са ким. Најмање сукоб са својим народним властима. Али видимо и осећамо, да оно добронамерно и дуго, но и узалудно чекање, и развој самих догађаја формално гурају цркву пред једно велико питање: сме ли Она да данас отворено и цела (свим снагама којим као црква располаже) не стане у одбрану оних који страдају на Косову? Јер: они су њено рођено тело, они су – ОНА“ (Марковић 1982: 12). Чланак је послао снажну поруку владајућем режиму да СПЦ не жели конфликт са „народним властима“, али и да неће ћутати на тешко стање у САП Косово.

Манастир Девич је у периоду од 1982. до 1984. године био често у средишту интересовања јавности, пре свега, јер је често био угрожен. Старешина манастира Девич, игуманија Параскева, реаговала је у *Православљу* на текст делегата Крста Дугалића из Србице, који је објављен у *Полицији* 27. априла 1982. године под насловом „Манастир Девич није без заштите“. Он је у тексту демантовао речи игуманије Параскеве које је она дала у интервјуу телевизији 14. априла 1982. године да је манастир „остављен Богу на заштиту“. Она је у свом реаговању навела: „Опет са своје стране наглашавам као што сам и у интервјуу преко телевизије рекла да нас милиција није обилазила и унеколико штитила, ми бисмо одавно биле принуђене да одемо одавде јер су ово све чињенице које сви они све податке имају код себе, какве све овде малтретирања и притиске трпимо већ 35 година... Наглашавам да манастир Девич, нарочито после интервјуа преко телевизије, милиција чешће обилази. Хвала им!“ (Игуманија Параскева 1982: 4). О угрожености овог манастира се већ у следећем броју *Православља* огласио великим чланком синђел Дамаскин Давидовића са упечатљивим насловом „Манастир Девич све угроженији“. У њему се поред историјата, говорило и о вишедеценијским невољама које су монахиње овог манастира имале са екстремним албанским становништвом. О појединим тврдњама које су се могле чути у јавности од појединаца да „не постоје притисци“ или да их је „врло мало“, пренета је реакција игуманије Параскеве: „Више од тридесет година заједно са сестрама и нашим радницима и посетиоцима, осећам и подносим тај притисак! Ако им је заиста стало до откривања и утврђивања притисака, зашто не дођу да им аргументовано покажем шта све значи та реч притисак, па да не пишу како им се свиђа него како је стварно и право стање на терену?... Више од десет пута носила сам разбијену главу, сломљена два ребра, разбијену руку; скоро свакодневно дешавају нам се крађе (свега и свачега!); скидање црепа са манастирског зида, најпогрдније псовке, шуму нам сасвим истребише; у очи нам стално вичу: ‘Шта чекате ту, то је наше, није ваше, што не идете у Србију!’. Гађали су нас, псовали, нападали, не једном – већ хиљаду пута тако да смо већ постале равнодушне на све то. Жалиле смо се, извештавале надлежне државне и црквене органе, личности и установе – па опет, на крају, ништа од свега тога! Мојих жалби и извештаја има свуда и то веома много! Мислим да има једно десет килограма наших представки и жалби!... Пре неколико месеци покрали су нам моторе за заливање баште, затим зимус живину, такорећи испред носа...“ (Давидовић 1982б: 7, 10). У овом чланку је објављено више представки манастира Девич из 1968. и 1969. године упућених надлежним органима. Упозорења да је манастир угрожен обистинила су се после неколико месеци. Под на-

словом „После паљевине имовине манастира Девич“ објављена је вест у *Православљу* да је 10. новембра 1982. године запаљено 7 стогова сена овог манастира. Вест је започела реченицом: „Наставља се, или боље рећи, утростручава, чињење пакости, штета и злочина манастиру Девичу, иако се говори и пише о смиривању на Косову“ („После паљевине имовине манастира Девич“ 1982: 11).¹⁶ У тексту су наведена и каменовања монахиња овог манастира и њихових гостију – свештенослужитеља. На истој страни су објављене три фотографије. Једна на којој је видљив разбијен надгробни споменик у селу Љутоглава код Призрена. И две фотографије на којима је манастир Девич: једна из 1947. године када је био у рушевинама, а друга осликава манастир из 1982. године, а испод ње злослутно упитан текст: „А шта сутра?“ („После паљевине имовине манастира Девич“ 1982: 11). И ово упозорење о угрожености се обистинило када је манастирска ограда запаљена 26. августа 1983. године. Ограду је запалио Нухи Шеремет Геци (1968), ученик албанске националности („Ухваћен подметач ватре“ 1983: 5). Старешина манастира Девич, игуманија Параскева са сестрама, известила је о новом пострадању манастира Девич када су 6. августа 1984. године непознати извршиоци изазвали пожар на имању манастира и том приликом је изгорело 9 стогова сена. Она је навела да је пожар подметнут на сваком сену понаособ. У чланку се подсећало да је 1982. године запаљено 6 стогова сена и 2 стога сламе, а следеће године ограда око манастирског винограда („Непријатељ не мирује“ 1984: 1). Нови пожар на имању манастира био је разлог да Епископ рашко-призренски Павле посети Небиха Гашија, председника Председништва САП Косово 9. августа 1984. године. Том приликом је Епископ рашко-призренски известио свог саговорника о проблемима са којима се Црква суочавала у свом раду и о подметнутом пожару у манастиру Девич („Небих Гаши примио епископа Павла“ 1984: 1). Извршиоци овог дела убрзо су откривени – крајем истог месеца.

Пострадање манастира Девич у 1984. години изазвао је много реакција. Тако је Епископ зворничко-тузлански Василије одмах упутио писмо солидарности игуманији Параскеви и њеним сестрама поводом најновијег страдања манастира Девич: „Сазнавши за најновији акт насиља, безумља и зла, који се већ дуги низ година према свима Вама чини, желим да Вам изразим своје дубоко саосећање и мој бол због Вашег сталног страдања. Спреман сам са мојим часним свештенством и преподобним монаштвоу на сваку помоћ, а наше заједничке молитве Господу Исусу

¹⁶ До пожара на манастирском имању дошло је неколико дана пре расправљања Скупштине СФРЈ о принудном исељавању из САП Косово и усвајања Закључака о исељавању. Прим. аутора.

Христу, једином нашем и Вашем путу спасења, упућиваћемо помињањем Вашег страдања у правди, молбама да у муци истрајете и још више очврснете у Вашем сталном страдању, понижавању, трпљењу...“ („Девич није сам“ 1984: 3). О паљевини у манастиру Девич Епископ рашко-призренски Павле обавестио је САСинод СПЦ извештајем који је објављен у *Православљу*. У извештају је навео да су албански националисти учинили у исто време и друга злодела: 6. августа 1984. године запаљен је кош и амбар Радоја Шмигића у селу Дрсник код Клине, у исто време у Белом Пољу код Пећи силована је једна женска особа српске националности, старости 54 године, а пет дана раније, 2. августа 1984. године силована је једна девојчица која је дошла из Титове Митровице ујаку у посету у село Љубенић. Извршиоци ових насиља били су лица албанске националности од 18 и 50 година старости. Епископ Павле је извештај завршио горким речима: „Све ово је унело силан немир и огорчење међу нашим вернима у овим крајевима. Поред израза жаљења и обећања, не види се да власти предузимају нешто ефикасно да се стане на пут оваквим недељима. А не могу да верујем да то не може или неће да учине“ („Епископ Павле Светом архијерејском синоду“ 1984: 6). У овом чланку *Православља* је први пут видљиво да је један владика изражавао неверицу у надлежне органе и њихову ефикасност. То указује да су „силан немир и огорчење“ обавили и СПЦ, а не само њене вернике.

У 1983. години *Православље* је указивало да су неке цркве биле запустене „услед небриге надлежних“, иако су биле под заштитом државе (Киковић 1983: 10), и осврнуло се на судбину напуштене Цркве Св. Петке у селу Добрчану, која је од великих нереда 1981. године више пута проваљивања и пљачкана од лица албанске националности, а да надлежни безбедносни органи нису реаговали (Максимовић 1983: 7). Велико огорчење и узнемиреност у народу изазвао је 1983. године напад и покушај силовања седамдесетогодишње монахиње Ане из манастира Гориоч („И опет...“ 1983: 5). Исељавање верних је био главни проблем у држави, па је исељавање стално провејавало кроз текстове средстава јавног информисања. Тако је и *Православље* средином 1983. године пренело одломак из чланка протојереја Божидара Мијача који је објављен у *Теолошким погледима* под насловом „Светлост са Косова“. У овом тексту је расправљано о сеобама српског становништва из покрајине и приметна је одређена доза песимизма: „Исељавања су непрестана. Као да их ништа, од онога што се предузима, не може зауставити... Садашње сеобе (исељавање, бежања) Срба са Косова су умногоме другачија. Чини се да су неповратне и безнадне. Селе се да се не врате“ (Мијач 1983: 1–2). Патријарх Герман је 16. октобра 1983. године осветио обновљени конак Пећке патријаршије који је спаљен две године раније, а прва станица на

путу ка Пећкој патријаршији био је манастир Девич. У Девичу је приликом разговора са председником општине Србица Кајтезом Фазлијом око тренутне ситуације у општини и у покрајини, и међуетничким односима, Патријарх Герман рекао: „Јер, ми смо овде на овом терену Богом постављени и Бог је одредио да заједно живимо. И ако хоћемо да живимо ми морамо да се старамо, и једни и други, да живимо у миру, љубави и слози. У међусобном помагању, али искрено. Иначе, ако ми пустимо језик да прича лепе приче, а овамо у срцу сасвим нешто друго кријемо, неће бити добро никоме, без обзира колико ту процената има вас Албанаца...“ (Јанковић 1983а: 3). Приликом самог освећења обновљеног конака Пећке патријаршије, проповедао је синђел Дамаскин Давидовић, професор богословије, и у својој проповеди подсетио да је стари конак спаљен од подметнутог пожара 16. марта 1981. године (Јанковић 1983б: 4). Приликом повратка за Београд, Патријарх Герман свратио је у манастир Грачаницу и обратио се народу уверавајући га да се све власти у земљи труде да се сачува ред, поредак, мир, међусобна слога, заједнички рад и ред. Том приликом је позвао вернике да остану и да се не селе са свог родног тла, поручујући да ће све бити у реду: „Ми желимо са свима да живимо у братству, љубави и слози, као једна душа. Вековима се тако живело и до наших дана“ (Јанковић 1983в, 8). Тадашњу ситуацију у држави, у САП Косово и међуетничким односима најбоље је описао протосинђел Јован Радосављевић: „Узурпаторско-психолошки притисак иредентистичке етничке мањине у границама Србије, а посебно и лична и имовинска несигурност уз то, представљају главни разлог миграције Срба са Косова у овом нашем умореном времену... У овом нашем времену озбиљних искушења, сведоци смо неповерења, сумњичења, недостатка љубави и највише мржње како међу појединцима, тако и међу народима. Сви говоре о љубави и миру, а иза леђа плету замке, варајући једни друге и кујући оружје убојито“ („Из Призрена гласи прадедова...“ 1983: 5–6). Наслов чланка „Из Призрена гласи прадедова...“ наводио је на „царски“ Призрен и далеке „претке“.

Пажњу јавности током 1983. године скренуо је Атанасије Јевтић са неколико својих ироничних иступања поводом ситуације у САП Косово. У једном чланку је навео да је на Благовести 1983. године парох села Петровце код Ѓњилана предао Епископу рашко-призренском Павлу кључеве од цркве, које му је пре неког времена дао последњи верник тог села пре него што се иселио, па је тако ово село, у низу многих других, остало без православног живља, а црква затворена (Јевтић 1983а: 11). Указивао је да ово није усамљен пример и да се исто може рећи за многе цркве и манастире на Косову и Метохији, јер су укинуте због иселавања. Такав је Марков манастир код Призрена који је у последњој деценији неколико

пута нападан, скрнављен, паљен и урушен. Овим текстом је подсећао да су многи православни гробови широм покрајине оскрнављени, крстови и споменици на њима разбијени или порушени. Око Божића 1983. године, пред призренском Саборном црквом осванула је пред вратима велика гомила људског измета и њиме нацртани крстови на улазним вратима. Због овога, Атанасије Јевтић је закључио и предвидео: „Очигледно да некима сметају српске хришћанске богомоље на Косову, па ваљда овим и сличним актима наговештавају каква ће им бити судбина кад једнога дана не буде било више Срба да их похађају и чувају.“¹⁷ Јасно је навео шта је узрочник пожара у старом конаку Пећке патријаршије: „Засметала је некима и Пећка патријаршија па су већ на почетку свога безумља, пре равно две године, подметнули огањ под њене темеље, тј. најпре под манастирски конак са живим српским душама, јер на живој цркви почивају и манастири и цркве као грађевине.“ Указивао је на тренутну политичку ситуацију са дозом ироније: „И поред извесног ‘побољшања опште ситуације’ на Косову, за ове наше манастире и не само за њих, као да све остаје по старом.“ Тиме је желео да подсети да су монаси и свештеници непрекидно изложени разноврсним притисцима и зулумима због којих се преко њих шири и међу остали српски живаљ „клима несигурности и бесперспективности“. Завршио је светлијим примерима: „Подсећајући у ове великонедељне дане,... на мукотрпну судбину нашег православног живља и његових светиња на Косову,... не можемо као хришћани да не подсетимо и на поједине светлије догађаје, који просветљују притиснуто тамо Косово. То су иако ретки, али ипак постојећи, случајеви повратка појединих српских породица на своја огњишта на Косово, као и случајеви комшијске и људске солидарности од стране суседа им и пријатеља Албанаца. Ту су и примери искреног жаљења пострадалих или оштећених, као и свесрдне помоћи или заузимања за њих од стране већине поштених Албанаца“ (Јевтић 1983а: 11). Прикривена поруга видљива је и у још једном тексту Атанасија Јевтића објављеног јула 1983. године: „Упокој Господе, све косовске страдалнике; од див-јунака Видовданских до новопострадалог Данила Милинчића (прошле године око Видовдана, а близу Самодреже). Но и успокој, Господе, успокој мученички и многонапаћени остатак на Косову, јер спокојства на Косову ни до данас нема. Нема га упркос ‘све бољој политичко-безбедносној ситуацији’. Јер, ако би било спокојства зашто би и даље бежали, по званичном признању око 400 до 500 Срба месечно; или: за последње годину-две преко 10.000. То јест, бежање се наставља истим темпом и ништа мање неголи у годинама

¹⁷ О страдању СПЦ на Косову и Метохији током 1999. и 2004. године видети: Ђокић 2015: 445–456.

од 1968. до 1981. Зашто Срби беже са Косова ако 'нема посебних притисака'? – на то нам је један Србин из околине Пећи овако одговорио: 'Ако нема посебних притисака, постоји један општи притисак!'. Постоји притисак неупоредиво већег броја кривичних дела и прекршаја на рачун Срба и Црногораца, притисак експлозија, саботажа, напада на људе и возове, притисак скрнављења цркава и гробова, притисак силовања девојака и старица (у манастиру Гориочу, у Ђаковици, у Витини, у селима Танкосићу, Трпези и другде), притисак неравноправности при запошљавању, притисак несигурности при лечењу, притисак што певаш српски, притисак што си још ту, што још није 'етнички чисто Косово'... Неко је недавно с правом рекао: Ако се ово овако настави онда није тешко предвидети дан када ће Косово постати 'етнички чисто'... Јер, ако у косовских 666 села већ нема ниједног Србина ни Црногорца (оба брата беже у уж(аснут)у Србију), а у 147 насеља има их још само 3 посто онда ту никакви пороци нису потребни. Јасно је да се 'Велика Албанија' шири, а Србија све више сужава, јер у 1981. васкрсава 1941. Мада, како рече један српски сељак, и ту има разлике, јер смо се, вели он, после безумља и геноцида 'велике Албаније' из 1941. вратили опет на своја косовска вековна огњишта... После горког једномесечног искуства на Косову, не можемо се отети утиску да све предузете 'мере' на Косову и Метохији састоје се још увек и углавном у томе да 'треба предузети мере', 'учинити нешто за заустављање'... итд" (Јевтић 1983б: 11). Овај чланак Атанасија Јевтића објављен је неколико дана после убиства Миодрага Шарића на његовом имању у близини Ђаковице.¹⁸ Поред овога, треба споменути и фељтон „Од Косова до Јадовна“ који је Атанасије Јевтић започео 1983. године. То је његова путна белешка, у којој је навео „прегршт“ информација о стању у САП Косово, посебно о злочинима, насиљу и терору који се вршио према припадницима српске националности, а што је одржавало напетости у међуетничким односима захваљујући средствима јавног информисања. У тексту је навео и неке у широј јавности непознате догађаје у покрајини: „Случајеви силовања малолетница и старица (у селима и манастирима) имали

¹⁸ Почетком јула 1983. године у селу Меће, општина Ђаковица, у јутарњим часовима догодило се убиство које је тешко погодило све житеље овога места, целе ђаковичке општине и узнемирило јавност. Након туче, чији је непосредан повод била причињена пољска штета и безазлена расправа, Дед Краснићи усмртио је хицем из пиштоља свог суседа Миодрага Шарића, рођеног 1939. године. Према информацији истражног судије Окружног суда у Пећи Веселина Чађеновића и заменика Окружног јавног тужиоца Ђемајлије Мустафе, убиство је извршено на имању и у близини куће Шарића после свађе између Миодрага Шарића и више чланова породице Шабана Краснићија. Миодраг Шарић је ударцем секире тешко ранио Пренка Краснићија, а потом је Дед Краснићи једним хицем из пиштоља усмртио Шарића. Опширније о томе видети: „Прете да убију Арсена“ 1985: 7; „Убиство у селу Меће“ 1982: 6; „Због зајевица се не пуца из пиштоља“ 1982: 6.

су далеко страшније одјеке у народу него што је то штампа описала...“ (Јевтић 1983в: 5–6). Овај први чланак фељтона говорио је о ситуацији у САП Косово, док су наредни говорили о историји страдања српског становништва на територији Независне државе Хрватске.

Поред објављеног извештаја Епископа Павла који је послао САСиноду СПЦ, у 1984. години је још један значајан чланак *Православља* скренуо пажњу на тешку ситуацију у САП Косово. Текст је говорио о освећењу нове цркве у селу Рабовцу код Урошевца, и у њему је наведена информација да је у ноћи пре освећења подметнут пожар на имању Владимира Спасића у коме су изгореле две камаре сламе. У његовој кући је одсео Епископ Павле са пратњом када је дошао да освети цркву (Максимовић 1984: 12). Поводом овог инцидента огласио се чланком протојереј Божидар Мијач 45 дана касније. У тексту је навео да чин освећења цркве у селу Рабовцу код Урошевца није протекао мирно, јер је уочи освећења извршен напад на кућу домаћина Владимира Спасића у коме је одсео Епископ Павле са својом пратњом: „Дакле, освећење уз пожар као знак једнога, већ усвојеног, по Српску православну цркву и Српски народ, а и остале тамошње житеље, негативног и ненормалног стања“ (Мијач 1985: 9–10). На освећење цркве гледао је као радосну вест поред многих тужних вести из покрајине о прогону православног српског становништва од припадника албанских шовиниста – исељавања, убијања и силовања, паљења и жарења, скрнављења гробова и светиња, тортуре и насиља: „Није, значи прогоњена црква на Косову мртва но жива – жива као црквени народ Божији који усред притиска и нечашћа, подиже симбол љубави и истине и истура га насупрот окружења мржње и лажи.“ У тексту је Божидар Мијач поставио низ питања о улози Цркве у САП Косово у тадашњим приликама: „може ли се, и на који начин, црква ангажовати у превазилажењу тешкоћа рђаве међуљудске и међунационалне ситуације; може ли, са своје стране, допринети побољшању поремећених односа; да ли је данашње Косово, мутно и злокобно, и својеврсни црквени проблем?“ На ова питања су у јавности давана два одговора: један да се Црква не сме мешати у те ствари, а други да се Црква треба бавити том стварношћу. Око тих расправа, Божидар Мијач је дао свој одговор: „ако црквени народ, на било који начин, као такав страда, онда црква, по Божијем задатку у њему не може бити равнодушна, јер, ту у ствари, страда сама црква као благодатна заједница... Сваки бол нанесен народу јесте и црквени бол... Ко гони народ, гони, растаче и разара духовно ткиво цркве у народу... Косово је данас типичан пример таквог страдања, јер српски народ је тамо изложен невољама у многоме као народ чија је религија српско православље. Та црквена компонента је преваходна мета напада. То се, поред осталог, види из еуфоричног рушења и злоставља-

ња сакралних објеката и лица (храмови, манастири, гробља, споменици, службено особље).“ Сматрао је да није у питању легитимност црквеног ангажовања у покрајини, него начин тог ангажовања: „Постоји мишљење, а оно се доста практикује, да се треба обраћати државним властима са апелима и објашњењима, упозорењима и сл... Али то није ни једини ни најважнији метод ангажовања... У мржњом захваћени косовски регион, црква треба да обзнањује, у повишеном степену и интензитету, еванђеље љубави, као стваралачку енергију. Јер тај регион је захваћен социјално-етичком кризом. Иредента није инспирисана неким верским мотивима, већ расном мржњом“ (Мијач 1985: 9–10). „Расна“ мржња била је тешка квалификација написана почетком 1985. године.

Средином 1985. године југословенска јавност узнемирена је вешћу о страдању Ђорђа Мартиновића.¹⁹ Часопис *Православље* је пренео кратку вест о овом случају и изразио сумњу: „Како дознајемо, цео случај, као и чудна верзија да је он тобоже то сам себи учинио, и даље се испитује од надлежних органа и медицинских стручњака“ („Ђорђе Мартиновић на лечењу у Београду“ 1985: 10). И вест да је Недељко Станисављевић претучен 2. септембра 1985. године у селу Мушутиште код Суве Реке, кога су претукла браћа из албанске породице Мустафа, нашла се на страницама *Православља*. Њега је у призренској болници посетио 8. септембра 1985. године Епископ рашко-призренски Павле („О недавном експесу у селу Мушутишту“ 1985: 2). Међутим, главну улогу током 1985. године имао је Атанасије Јевтић. После значајних иступа у јавности током 1982. и 1983. године, поново се огласио са два своја чланка на почетку и на крају године.

У тексту са прикладним насловом „Вапаји са Метохије и Косова“ подсетио је на трагичне догађаје који су се збили у покрајини тј. на тренутно стање и догађања (Јевтић 1985: 9–10). Навео је више примера: јадиковку српске породице Шарић из села Меће код Ђаковице, којој су две године раније суседи из албанске породице Краснићи убили оца Миодрaга, а сада су претили да ће да убију и његовог сина Арсена, даље покушаје „надлежних органа“ да се „Српска улица“ у Ђаковици расели из „урбанистичких планова“, а што би значило и исељавање из покраји-

¹⁹ Два непозната лица су 1. маја 1985. године у близини Гњилана напала Ђорђа Мартиновића (56), радника Дома Југословенске народне армије у Гњилану. Док је Ђорђе Мартиновић у Јаругама код Горњег Ливоча сејао пасуљ и радио на имању, напала су га два лица, везала га, малтретирала, и набила му коцем сломљену флашу у тело (кроз чмар). Око 17.30 часова је примљен у болницу, али је непознато како је до ње стигао, јер је био у несвести и доста је искрвавио. Из Гњилана је пребачен у Хируршку клинику у Приштини где је оперисан. Његова огорчена породица је навела да су раније неколико пута долазили купци за ту њиву, али да они нису желели да је продају (Ђекић 1985: 13).

не у највећем броју случајева породица које у њој живе: „А Ђаковица и цео тај крај Метохије ионако је скоро испражњен од Срба и другог неалбанског становништва и то пражњење се и даље наставља, милом или силом, а и комбиновано“. Осврнуо се и на рушење 29 надгробних споменика у селу Дворану 9/10. јуна 1984. године: „Но оно што није забележено ни наглашено у јавности јесте следеће: ово недело скрнављења и рушења српског православног гробља извршено је ноћу уочи Духовских задушница, са злобном намером да се тиме нанесе већа жалост и увреда Србима хришћанима када сутрадан на Задушнице буду долазили на гробове својих милих и драгих, од којих су нечији гробови били још свежи од пре неколико дана...“²⁰ У тексту је навео интересантан догађај да је у Пећи с јесени 1984. године извршио самоубиство Јован Иличковић „пошто је написао стотину представки, упућених надлежним почев од СУП-а и СО Пећ до Скупштине Косова и Скупштине Србије, у којима се жалио на притисак саопштавајући пуна имена (криваца) и пошто му нико није помогао“.²¹ Пошто је скренуо пажњу да су током протекле године у Пећкој патријаршији више пута узнемираване и каменицама нападане сестре монахиње, заокружио је тему: „Мислим да нема сврхе спомињати овде и наводити и друге сличне случајеве притисака и насиља појединаца или група из редова не тако малобројне албанске иреденте на Косову и Метохији над српским и осталим живљем у тој нашој Палестини. О томе се подоста може наћи и у штампи, као што се могу наћи и разне, често врло различите изјаве и објашњења давана тим поводом, као и поводом непрекинуте реке присилног исељавања Срба са Косова“ (Јевтић 1985: 9–10). Првог децембра 1985. године објављен је у *Православљу* необјављени део из интервјуа др Атанасија Јевтића, тада професора Богословског факултета у Београду, објављеног у београдском листу *Стиденић* 15. маја 1985. године. У њему је био видљив оптимизам на чињеницу да руководство СР Србије почиње активно да делује према ситуацији у САП Косово: „Било је крајње време да власти у Србији кажу нешто конкретније о стању на Косову. Јер оно што је обично говорено било је тако начелно, уопштено, да није одражавало право стање на Косову... Стање је тамо још увек изузетно тешко. Право стање се још

²⁰ У селу Дворане код Суве Реке у ноћи између 9. и 10. јуна 1984. године, непознати извршиоци оскрнављивали су на српском гробљу 29 надгробних споменика. У саопштењу са седнице Комитета за ОНО и ДСЗ речено је да се ради о непријатељском акту са циљем да се разбије братство и јединство и заједништво у Сувој Реци: „Овај дрски непријатељски напад, који се не памти у овом крају, изазвао је огорчење и узнемирење код грађана свих народа и народности и наишао на оштру осуду житеља ове општине“ (И. К. 1984: 10; „Лудило непријатеља“ 1984: 6). Два лица албанске националности су убрзо приведена у СУП у Сувој Реци под сумњом да су учествовали у овом вандалском нападу (З. З. 1984: 10).

²¹ Опширније о томе видети: Милић 1984: 6.

увек прикрива. Незгодно је да кажем, а желео бих да то изађе, да је скоро боље кад демонстрације и провокације разоткривају то лажно стање него да се овако у приглушености главни посао обавља – то је пражњење Косова од Срба... Наиме, не ради се на Косову само о групици људи. Покрет је много ширих размера, са великим процентом учесника, јавних или прикривених“ („О Косову...“ 1985: 3). И у овом тексту Атанасије Јевтић осврнуо се на „Призив“ рекавши да је потписани Апел позитивно оцењен од руководства СР Србије, али је нападнут у Загребу и Сарајеву, а да су на Косову људе саслушавали чак и када су само читали текст Апела. Из његових речи видљива је ситуација у држави поводом стања у САП Косово: „Чини ми се да су политичке власти у својим изјавама просто наивне, или свесно обмањују, зато им се и не верује. Уосталом, многи ван Србије у Југославији и не интересују се Косовом. У најбољем случају су против паролe ‘Косово република’ тј. да се Косово отцепи од Југославије, а шта ће тамо бити са Србима и осталим неалбанским живљем – то је мање-више свеједно... Ми Срби једноставно желимо да на Косову, сви који тамо живе, живе мирно и спокојно на својим огњиштима и са својим светињама. Ми као Југославија проповедамо коегзистенцију у свету са свим могућим земљама, варошима, системима, а у својој кући немамо те коегзистенције!... Садашње руководство Србије изгледа да диже свој глас. Јер, угрожене су и општине у самој ужој Србији: Бујановац, Прешево и Медвеђа... Ко је ухваћен? Кад и ухвате, затворе неког младог човека и он добије неколико година робије. Мени је жао тих младих људи. Њиховим кажњавањем на више година робије неће се питање Косова решити. А знам за случајеве где су и органи милиције, дакле власт, узели учешћа у насиљима и неделима над Српским живљем на Косову и Метохији. На Косову људи ипак све знају, ништа се не може за дуго сакрити. (Као на пример случај где је цело село Албанаца (код Подујева) скупљало новац да плате најмљеног убицу да убије младића у последњој српској породици у том селу)... Непоклебљиво верујемо да Косово неће пропасти. Та наша вера не значи никакав ‘реваншизам’ – не дај Боже! Знам да има појединих огорчених Срба насилно протераних са Косова који говоре тамошњим Албанцима: ‘Вратићемо се ми!’ И од таквих огорчених речи на Косову и око Косова неки праве капитал причама о српском ‘реваншизму’ и ‘национализму’“ („О Косову...“ 1985: 3). Хронолошки гледано, интервју је лист *Синдугени* објавио неколико дана после страдања Ђорђа Мартиновића и цензурисао је велики део текста.

Током 1985. године све више су одјекивали гласови о неостваравању Платформе за решавање тешког стања у САП Косово и других усвојених докумената, непрестаном деловању „иреденте“, константним притисцима и насиљима, непрекидном исељавању, итд. С обзиром

да претходне мере нису дале очекиване резултате (Милић и др. 1985: 7), током 1985. године започели су други процеси и активности, а који ће 1989/1990. године довести до враћања надлежности СР Србије на територијама САП. Тако је после Закључака о стању и иселавању из САП Косово које је усвојила Скупштина СР Србије 1982. и 1983. године, о допунским мерама расправљано на седници Скупштине СР Србије у јуну 1985. године. На крају расправе, делегати су прихватили закључке Извршног већа (ИВ) и допунили их задатком да ИВ СР Србије заједно са покрајинама направи оперативни програм остваривања нових закључака („Закључци нису довољни“ 1985: 1). Нова клима видљива је и у наступима Атанасија Јевтића на почетку и на крају 1985. године.

Активно и очигледно деловање СПЦ према ситуацији у САП Косово током 1982. и 1983. године видљиво је и према реакцијама новинара и представника државних органа. Тако је фебруара 1984. године Иван Цветковић оптуживао „клерикалце“ и „националисте“ у СПЦ јер су, полазећи од података о иселавању православног становништва из САП Косово, ширили тезе „о угрожености српства“, као и да су оптуживали друштвену заједницу за нереаговање поводом догађаја у покрајини (Цветковић 1984: 10). И Рахман Морина, секретар унутрашњих послова САП Косово је за ситуацију и деловање иреденте у покрајини оптужио СПЦ „која пропагандом о угрожености српства на Косову настоји да верску припадност идентификује са национализмом“ и тако иде „на руку иреденти“ (Јевтић 1985: 9–10). На ове оптужбе није изостао одговор СПЦ, па је тако Атанасије Јевтић 1. фебруара 1985. године одговорио опет иронично: „Јадна Српска Православна Црква и њени верници на Косову! Криви су, ето, и кад се жале и кад дигну глас вапаја и протеста људске“ (Јевтић 1985: 9–10). Оптужбе су настављене током 1985. године, па је тако на седници Савезног већа Скупштине СФРЈ 19. јуна 1985. године, Доброслав Ђулафић, секретар унутрашњих послова СФРЈ, подносећи експозе о безбедносној ситуацији у земљи навео да „непријатељски настројени појединци из три најбројније верске конфесије упорно и систематски спроводе своју активност. Злоупотребљавајући закон о правном положају верских заједница у СФРЈ, део клера настоји да се представи као заштитник интереса ‘своје нације’. Сви они као и националисти уопште, истичу да је ‘њихова нација’ угрожена, чиме у ствари подстичу најниже националистичке и клеронационалистичке страсти. То чине и повременим злоупотребљавања верске штампе и повећаном индоктринацијом из верских заједница на најмлађе. Непријатељски настројен део клера веома вешто користи у те сврхе и присуство омладине верској настави и омладину која посећује разне верске манифестације, као и верска гласила намењена младима“ („Непријатељски део клера“

1985: 1). У иступу Ђулафића сама Црква није оптуживана, већ појединци у њој, али су и ти појединци били Црква.

Који се закључци могу извући из ове студије? Часопис *Православље* није се бавио положајем СПЦ и њених верника у САП Косово у периоду пре 1981. године. Као и већина медија, после великих нереда албанског становништва, током 1981. године и *Православље* је стидљиво почело да се бави положајем СПЦ и њених верника у САП Косово. У току 1981. године углавном се писало о пожару који је прогутао стари конак Пећке патријаршије, па су преовлађивали текстови о томе, док се о међуетничким односима у САП Косово указивало само кроз инсинуације. Извештавање *Православља* о тешком положају СПЦ и њених верника у САП Косово промењено је 1982. године и постало смелије, директније, отвореније и учесталије. Томе је допринела и сама политичка ситуација. Промена државне и партијске политике у СР Србији према стању у САП Косово после великих нереда и усвајање Платформе за решавање тешког стања у САП Косово, на заседању ЦК СКЈ 17. новембра 1981. године, допринели су отварању простора за деловање. Простор за деловање се још више проширио у 1982. години отворенијим писањем других медија, случајем убиства Данила Милинчића, као и Закључцима о исељавању лица српске и црногорске националности из САП Косово усвојених на седници Савезног већа Скупштине СФРЈ 17. новембра 1982. године. Управо се у 1982. години појављују оптужбе СПЦ за тешко стање у међуетничким односима на рачун екстремних лица албанске националности као и дела власти у САП Косово. Гледано према фреквенцији текстова у *Православљу*, највише их је објављено о ситуацији у САП Косово током 1982. и 1983. године, док је 1984. година донела јењавање. Разлог мањег броја текстова и реакција на ситуацију и међуетничким односима у САП Косово током 1984. године су и разне оптужбе на рачун СПЦ, између осталог и да је ширила тезе о „угрожености српства“. Огољеније и оштрије писање настављено је током 1985. године, пре свега захваљујући текстовима Атанасија Јевтића, који се поводом ситуације у САП Косово оглашавао у јавности и током 1982. и 1983. године.

За тешку ситуацију у САП Косово, СПЦ у јавним иступима није оптуживала целу албанску нацију, већ екстремне албанске појединце и групе. У тим иступима указивало се да је деценијама у покрајини стање рђаво, а стална тема је била исељавање православног живља која је доминирала и у осталим средствима јавног информисања. Истицањем притисака који су вршени на православно свештенство, штета на имовини СПЦ, физичких напада на појединце, цркве, манастире и њихову имовину, доказивало се „ненормално“ стање у САП Косово које се одразило и на међуетничке односе.

У јавним иступањима СПЦ треба разликовати три нивоа деловања: САСабор, Патријарх и остали. У саопштењима САСабора СПЦ у времену од 1981. до 1985. године поводом стања СПЦ и њених верника у САП Косово видљива је забринутост, а посебан акценат је стављан на исељавање верних због непрекидног притиска односно насиља. Националност оних који су вршили тај притисак и насиља није навођена и тек је 1984. године речено да је за исељавање верних одговорна „иредента“. Патријарх Герман у својим јавним наступима указивао је на забринутост због исељавања верних из САП Косово и позивао вернике да имају поверења у мере које предузимају надлежни органи како би се стање поправило. Позивао је вернике да се не расељавају, чак иако је знао да им је „егзистенција угрожена“. Позивао је на заједнички живот у покрајини „у миру, љубави и слози“ односно „у братству, љубави и слози“. За разлику од Патријарха Германа и САСабора СПЦ, разликовала се јавна и писана реч свештенства и монаштва СПЦ (монахиња – непосредних сведока догађаја, пароха, игуманије, синђела, прота, јеромонаха, протосинђела, протојереја) о ситуацији у САП Косово. Док је Патријарх Герман позивао да се верује надлежним органима, свештенство и монаштво је тврдило да власти ништа не чине и кривица за тешко стање у САП Косово се пребацивала на надлежне органе. На први поглед чини се да је постојала несагласност међу њима. Међутим, овај несклад произишао је из саме политике СПЦ. Највиши представници СПЦ, САСабор и Патријарх, због свог положаја у „обезбоженом времену“ и зато што су очи и уши верника биле уперене у њих, морали су да буду опрезни и мудри у својим иступима. Званична СПЦ је у јавним наступима водила политику сагласну са државном и није било могуће критиковати државне „надлежне органе“ за неефикасност. Међутим, свој прикривени став о ситуацији у САП Косово Црква је провлачила кроз иступања у јавности осталих представника СПЦ, гурајући у првом реду свештенство и монаштво. Званични документ о ситуацији у САП Косово, који је израђен према одлуци САСабора СПЦ 1982. године и делимично објављен, представљао је изузетак јер ни пре ни после њега сама СПЦ није иступила у проучаваном периоду са јасним оптужбама да надлежни органи не чине ништа како би се ситуација у покрајини поправила. Документ је објављен непосредно пре седнице Савезног већа Скупштине СФРЈ на којој се први пут расправљало о присилном исељавању из САП Косово, па на њега треба гледати из тог угла.

Поред САСабора, Патријарха и свештенства и монаштва СПЦ, у јавности су поводом ситуације у САП Косово иступали и поједини епископи. Усвојене мере се нису спроводиле, резултати нису били очекивани, па је постало видљиво незадовољство у јавности 1984. године. Неверица према „надлежним органима“ видљива је у извештају Епископа

Павла САСиноду СПЦ који је објављен 1984. године, што указује да је политика „трпељивости“ СПЦ почела да малаксава. На исто указује и саопштење САСабора СПЦ из 1984. године.

Због стања у САП Косово, СПЦ је интервенисала преко легалних органа власти. Бројним апелима, упозорењима, саопштењима и жалбама надлежним органима Црква је покушавала да активно делује у правцу заштите СПЦ и њених верника у покрајини. Тако је о положају СПЦ у САП Косово и тамошњим приликама било речи на састанцима Патријарха Германа са друштвено-политичким радницима САП Косово, са председником СИВ-а, са председником Председништва СР Србије, са Комисијом за верска питања САП Косово, Комисијом СИВ-а за односе са верским заједницама, на САСабору СПЦ, на састанцима Епископа рашко-призренског Павла са председником Председништва САП Косово, итд.

Велики утицај на јавност имао је „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“, који је био и први велики и ризичан искорак СПЦ у ставу према ситуацији у САП Косово. Овај Апел је упозоравао на погубну политику која се водила по питању ситуације у САП Косово, и указивао на угроженост СПЦ и њених верника на том простору. Значај Апела је у томе и што је поставио основе за будуће деловање, па ће се све објављено у овом Апелу понављати и у наредним годинама. Између осталог и реч „геноцид“ која ће се у штампи појављивати у разним иступима појединаца и група током осамдесетих година XX века. На Апел не треба гледати као изолован и самосталан акт групе свештеника и монаха, већ као део политике СПЦ, јер је он унапред испланиран у садејству са највишим званичницима СПЦ. Моменат појављивања Апела није нимало случајан. Објављен је за време заседања САСабора СПЦ 1982. године и омогућио је отворенију формулацију саопштења САСабора СПЦ о међуетничким односима у САП Косово. И у Апелу 1982. године и у тексту Атанасија Јевтића 1985, указивало се да се не ради о „групици људи“, већ да је „непријатељски“ покрет „много ширих размера“. На крају, Апел је омогућио да САСабор СПЦ донесе одлуку о изради званичног документа о ситуацији у САП Косово, а којим је указано на дугогодишњи тежак положај СПЦ и њених верника у покрајини.

* * *

Извори и литература:

„Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“ (1982), *Православље*, бр. 364, 15. мај 1982, стр. 1–4.

„Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“ (1982), *Православље*, бр. 364, 15. мај 1982, стр. 1–4.

Гласник: службени листи Српске православне цркве (1981), бр. 6, јун 1981, стр. 106, Београд: Свети Архиепископски Синод.

Гласник: службени листи Српске православне цркве (1981), бр. 7, јул 1981, стр. 126, Београд: Свети Архиепископски Синод.

Давидовић, Д. (1982а), „Девич...“, *Православље*, бр. 366, 15. јун 1982, стр. 10.

Давидовић, Д. (1982б), „Манастир Девич све угроженији“, *Православље*, бр. 366, 15. јун 1982, стр. 7–10.

„Девич није сам“ (1984), *Православље*, бр. 419, 1. септембар 1984, стр. 3.

Ђекић, П. (1985), „Злочин на њиви“, *Полиџика*, 4. мај 1985, стр. 13.

Ђокић, Б. (2015), „Страдање Српске православне цркве 1999–2015. године: духовно-културни геноцид на Косову и Метохији“, *Црквене студије* 12, стр. 445–456.

Ђокић, Б. (2017), „Два документа поводом спаљивања Пећке патријаршије 1981. године“, *Црквене студије* 14, стр. 391–400.

„Ђорђе Мартиновић на лечењу у Београду“ (1985), *Православље*, бр. 437, 1. јун 1985, стр. 10.

Ђурић, В. (2012), *Герман Ђорић – патријарх у обезбоженом времену*, Сланци: Манастир Светог првомученика и архиепископа Стефана.

„Епископ Павле Светом архиепископском синоду“ (1984), *Православље*, бр. 422, 15. октобар 1984, стр. 6.

„Закључци нису довољни“ (1985), *Полиџика*, 26. јун 1985, стр. 1.

„Због зађевица се не пуца из пиштоља“ (1982), *Полиџика*, 6. јул 1982, стр. 6.

З. З. (1984), „Приведена два лица“, *Полиџика*, 13. јун 1984, стр. 10.

З. З., Н. С. (1982), „Убица притворен – истрага у току“, *Полиџика*, 4. јун 1982, стр. 10.

„И опет...“ (1983), *Православље*, бр. 385, 1. април 1983, стр. 5.

„Из Призрена гласи прадедова...“ (1983), *Православље*, бр. 401, 1. децембар 1983, стр. 5–6.

„Изгорео конак Пећке патријаршије“ (1981), *Православље*, бр. 337, 1. април 1981, стр. 1, 8–10.

„Коминике о раду овогодишњег редовног заседања Светог архиепископског сабора“ (1983), *Православље*, бр. 390, 15. јун 1983, стр. 1.

И. К. (1984), „Оскрнављени споменици на православном гробљу“, *Полиџика*, 13. јун 1984, стр. 10.

Игуманија Параскева (1982), „Ко је у праву“, *Православље*, бр. 365, 1. јун 1982, стр. 4.

Јанковић, Д. М. (1983), „По Косову...“, *Православље*, бр. 399, 1. новембар 1983, стр. 8.

Јанковић, Д. М. (1983), „Торжествено освећење конака“, *Правосла-*

вље, бр. 399, 1. новембар 1983, стр. 4.

Јанковић, Д. М. (1983), „У Девичу...“, *Православље*, бр. 399, 1. новембар 1983, стр. 3.

Јевтић, А. (1985), „Вапаји са Метохије и Косова“, *Православље*, бр. 429, 1. фебруар 1985, стр. 9–10.

Јевтић, А. (1983б), „Видовдан на Косову“, *Православље*, бр. 392, 15. јул 1983, стр. 11.

Јевтић, А. (1983), „Косовска велика недеља“, *Православље*, бр. 387, 1. мај 1983, стр. 11.

Јевтић, А. (1983а), „Косовска велика недеља“, *Православље*, бр. 387, 1. мај 1983, стр. 11.

Јевтић, А. (1983в), „Од Косова до Јадовна (1)“, *Православље*, бр. 400, 15. новембар 1983, стр. 5–6.

Јевтић, А. (1982), „Са Косова и око Косова“, *Православље*, бр. 366, 15. јун 1982, стр. 3.

Јовић Б. Саво, (2007), *Етничко чишћење и културни геноцид на Косову и Метохији: сведочанство о страдању Српске православне цркве и српског народа од 1945. до 2005. године*, Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве.

Киковић, М. (1983), „Освећена црква св. Параскеве у Дрснику“, *Православље*, бр. 379, 1. јануар 1983, стр. 10.

Кљајић, Р. (1981), „Откривају се коловође демонстрација“, *Политика*, 4. јун 1981, стр. 7.

„Коминике поводом заседања Светог архијерејског сабора“ (1985), *Православље*, бр. 437, 1. јун 1985, стр. 1–2.

Литричин М. (ур.) (2011), *Шийтарски геноцид над Србима у 20. веку: Документи Архиве Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске*, Београд: Жагор, 2011.

„Лудило непријатеља“ (1984), *Политика*, 15. јун 1984, стр. 6.

„Мере за спречавање принудног исељавања са Косова“ (1982), *Политика*, 18. новембар 1982, стр. 5.

Максимовић, М. (1983), „И даље зулуми на Косову“, *Православље*, бр. 390, 15. јун 1983, стр. 7.

Максимовић, М. (1984), „Освећење нове цркве у селу Рабовцу код Урошевца“, *Православље*, бр. 424, 15. новембар 1984, стр. 12.

Марковић, В. (1984), „Српска православна црква и догађаји на Косову“, *Православље*, бр. 376, 15. новембар 1982, стр. 12.

Мијач, Б. (1983), „Косовске сеобе“, *Православље*, бр. 391, 1. јул 1983, стр. 1–2.

Мијач, Б. (1985), „О цркви на Косову“, *Православље*, бр. 427, 1. јануар 1985, стр. 9–10.

Милграм, С. (1990), *Послушности ауторитету*, Београд: Нолит
Милић, Т. (1984), „Самоубиство због стотину представки“, *Полићика*
кин свети, 28. новембар 1984, стр. 6.

Милић, Т., Рупар, В., Бабић, Р., Радисављевић, З. (1985), „Враћање
на Косово наше стратешко опредељење“, *Полићика*, 26. јун 1985, стр. 7.

„На шта се жали епископ рашко-призренски“ (1982), *Православље*,
бр. 364, 15. мај 1982, стр. 4.

„Напади на српске светиње и православне вернике на Косову“ (1982),
Православље, бр. 376, 15. новембар 1982, стр. 10–11.

„Небих Гаши примио епископа Павла“ (1984), *Православље*, бр.
419, 1. септембар 1984, стр. 1.

„Непресушни косовски извори“ (1982), *Православље*, бр. 368, 15.
јул 1982, стр. 9.

„Непријатељ не мирује“ (1984), *Православље*, бр. 419, 1. септембар
1984, стр. 1.

„Непријатељски део клера“ (1985), *Полићика*, 20. јун 1985, стр. 1.

„О Косову...“ (1985), *Православље*, бр. 449, 1. децембар 1985, стр. 3.

„О недавном експесу у селу Муштутишту“ (1985), *Православље*, бр.
444, 15. септембар 1985, стр. 2.

„Освећени темељи конака у Пећкој патријаршији“ (1982), *Правосла-*
вље, бр. 376, 15. новембар 1982, стр. 6.

„Патријарх српски Герман на месту несреће“ (1981), *Православље*,
бр. 337, 1. април 1981, стр. 9–10.

„Патријарх српски Герман посетио председника Председништва
СР Србије Николу Љубичића“ (1983), *Православље*, бр. 391, 1. јул
1983, стр. 1.

„Патријарх српски Герман посетио Председништво СР Србије“
(1985), *Православље*, бр. 439, 1. јул 1985, стр. 1.

Петрановић, Б. (1993), *Југословенско искуство српске националне ин-*
теграције, Београд: Службени лист СРЈ, стр. 148.

„Породица Милинчић није напустила огњиште“ (1982), *Правосла-*
вље, бр. 367, 1. јул 1982, стр. 5.

„После паљевине имовине манастира Девич“ (1982), *Православље*,
бр. 377, 1. децембар 1982, стр. 11.

„Прете да убију Арсена“ (1985), *Вечерње новости*, 8. јануар 1985, стр. 7.

„Просперитет у слози и заједништву“ (1982), *Полићика*, 15. окто-
бар 1982, стр. 6.

Рабреновић, Ш. (1981), „Конак изгорео, ризница спашена“, *НИН*, бр.
1577, 22. март 1981, стр. 20–21.

Ристановић, П. (2013), „Листови Српске православне цркве и ‘косов-
ско питање’ 1980–1982“, *Баштина* 35, Приштина: Институт за проучава-

ње културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана.

„Са заседања Светог архијерејског сабора“ (1982), *Православље*, бр. 366, 15. јун 1982, стр. 2.

„Саопштење о раду Светог архијерејског сабора“ (1981), *Православље*, бр. 341, 1. јун 1981, стр. 2.

„Свети архијерејски сабор СПЦ“ (1984), *Православље*, бр. 413, 1. јун 1984, стр. 1–2.

„Српска црква тражи заштиту светиња и верних на Косову“ (1981), *Православље*, бр. 344, 15. јул 1981, стр. 1–2.

Српски патријарх Павле (2013), *Извештаји са расцепиој Косова Светиом Архијерејском Синоду за Свети Архијерејски Сабор Српске Православне Цркве: 1957–1990*, приредили Владимир Вукашиновић, Градимир Станић, Београд: Издавачка фондација Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке: Фондација патријарх Павле.

„То кнезови нису ради кавзи“ (1982), *Православље*, бр. 356, 15. јануар 1982, стр. 8–9.

Трајковић, Ж. (1982), „Помоћи цркву у Бресју, Приштина“, *Православље*, бр. 363, 1. мај 1982, стр. 14.

„У име правде и братства“ (1982), *Православље*, бр. 358, 15. фебруар 1982, стр. 2.

„Убиство у селу Меће“ (1982), *Полишика*, 4. јул 1982, стр. 6.

„Умрите попови или – убијање памћења“ (1981), *Православље*, бр. 349, 1. октобар 1981, стр. 5–6.

„Ухваћен подметач ватре“ (1983), *Православље*, бр. 398, 15. октобар 1983, стр. 5.

Цветковић, И. (1984), „Национализам под плаштом религије“, *Полишика*, 4. фебруар 1984, стр. 10.

„100-годишњица смрти Симе Андрејевића Игуманова“ (1982), *Православље*, бр. 362, 15. април 1982, стр. 8–9.

Golubović, D. (1982), „То knezovi nisu radi kavzi“, *Duga*, 2. januar 1982, стр. 18–19.

Примљено: 9. 2. 2017.
Исправљено: 28. 4. 2017.
Одобрено: 3. 5. 2017.

SERBIAN ORTHODOX CHURCH ON INTERETHNIC RELATIONS IN SOCIALIST AUTONOMOUS PROVINCE OF KOSOVO IN THE PERIOD 1981–1985.

Bojan Đokić

Museum of Genocide Victims, Belgrade

Summary: *Change in the editorial policy of the magazine Orthodoxy in 1982 made it possible to be visible the public stance Serbian Orthodox Church on inter-ethnic relations and the overall situation in SAP Kosovo. The undercover stance was visible since 1981. Public attitude and active participation SOC because of the vulnerability of the church and its believers in SAP Kosovo were visible from 1982 to 1985 and became bolder, more direct, more open and more obvious.*

In terms of the church public from 1982 to 1985, it was pointed out the inefficiency of the competent authorities in the SAP Kosovo to protect the SOC and its believers. For the difficult situation in interethnic relations SOC accused the extreme ethnic Albanians and the part of government in SAP Kosovo. Pointed to the lengthy difficult position SOC and its believers in SAP Kosovo, which has resulted in the eviction of persons of Serbian and Montenegrin nationality. Constant pressure, property damage and attacks on SOC and its believers were reflected in the inter-ethnic relations in SAP Kosovo in the study period. Direct and daring in statements were the priests and monks, while the SOC itself should act cautiously and wisely and was tried to numerous complaints to the competent authorities to protect themselves and their worshipers in SAP Kosovo.

Key words: *Serbian Orthodox Church, SAP Kosovo, Kosovo and Metohija, emigration, crimes, pressure, interethnic relations, public.*